

Муниципалдыг бюджеттин ишти ооредилге чери
Тыва Республиканын Таңды кожуунун Кызыл-Арыг
ортумак ишти ооредилге школы

Директорун ооредилге
талазы-биле оралакчыны
чопшээрэн.

_____/Донгак И.А./
" " _____ 2023 ч.

**2023-2024 ооредилге чылында
“Төрэн чогаал” эртеминге
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА**

Башкызы: Тыва дыл болгаш чогаал башкызы Куулар Долаана Доржуевна
Класс: 10

Кызыл-Арыг суур, 2023 ч.

Тайлбыр бижик.

Тыва аас чогаалы, чечен чогаал чоннун чогаадыкчы салым-чаяаныннын боттук костуушкуннери болур. Аас чогаалы тыва чоннун ада-огбелеринин чус-чус чылдарда чогаадып, болбаазырадып келген состун уран чуулу болур. Оон эстетиктиг чанчылдарында даянгат, делегейнин улустарынын (эн ылангыя орус, моол) литератураларынын улугер-майыын эдерип, тыва чечен чогаал 20 чус чылдын чээрбиги чылдарындан бээр боттанып келген. Амгы уеде тыва аас чогаалы болгаш литература Тыва Республиканын чонунун культуразынын эн улуг доктаамал эстетиктиг чанчылдарлыг уран чуулу болу берген. Ол ам чонну чаагай чанчылдарга, кижизидеринин, огбелернин алдарлыг тоогузун оорениринин, келир уеге бузуреп болурунун идегелин быжыглаар чепсээ апарган. Ынчангаш тыва чогаалды ооредиринин программасы ундезин (базовая) деннелге Тыва Республиканын Ооредилге яамызынын «**5-11 класстарга Программалар. Тыва дыл. Харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы. Тыва аас чогаалы болгаш литература деп программасын**» ундезилеп тургустунган.

Төрээн чогаал эртемниң школаның өөредилге планында туружу

Федералдыг базистиг өөредилге планында Россия Федерациязының бүгү-ле школаларында төрээн чогаалды албан өөренири көрдүнген. Ооң иштинде федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының (ФКӨС-түн) негелдизин ёзугаар 10 класска төрээн чогаалга неделяда 3 шак көрдүнген. Чылда ниитизи-биле 102 шактың дургузунда уруглар ук эртемни өөренир.

10-гу класска “Төрээн чогаал” эртемни шингээттингенинин түннелдери:

Бот-тускайлан түннелдер:

Кижизидилге ажылынын кол угланыышкыннары:

1. Хамааты мозу-будуш кижизидилге.
2. Төрээн чуртунга, торел чонунга чоок болурунга кижизидер.
3. Мозу-будуш, сагыш-сеткил кижизидилге.
4. Чараш чуулду эскерип билиринге кижизидер.
5. Куш-шыдалдыг, кадык болурунга кижизидери.
6. Куш-ажыл кижизидилге.
7. Экологтуг кижизилге.
8. Эртемни шинчилеп, унелеп билиринге кижизидери.

Тыва чогаалды ооредиринин сорулгалары, кылыр ажылдары.

Аас чогаалы болгаш литература кижилернин медреселин сайзырадырунга, сагыш-сеткилин байыдарында, аажы-чанын хевирлээринге, чоннун чаагай чанчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ооретпишаан, дараазында *сорулгаларны салган:*

-Тыва улустун шаандагы болгаш амгы амыдыралы-биле, хосталга, аас-кежик дээш чоннун демисежип чораанын оореникчилерге таныштырар, тоогучу ёзу-биле угаап ооредир.

-Россиянын хой националдыг улустарынын акы-дунма харылзааларын, кожа-хелбээ чурттар, депшилгелиг чоннары-биле харылзааларын коргускен чогаалдар-биле чалыыларнын интернационалчы, патриотчу кижизидилгезин быжыктырар.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын курлавырларын аныяк салгалды чаагай идеалдарга, улусчу моральга, ужур-чурумга, төрээн чуртунга, чонунга, тоогузунге чоргааралды, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга гуманисти хамаарылгалыг болурунга кижизидеринге ажыглаар.

-Тыва литература амыдыралга тура-соруктуг, омак-сергек, бурунгаар чуткулдуг, хей-аъттыг, куш-ажылга болгаш эстетикага кижизидип, ону алдаржыдып остуреринге чепсек болур.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын теоретиктиг билиглерин быжыг шингээттиргеш, оларны амыдыралга ажыглап билиринге ооредир.

-Чогаалдарнын идеялиг утказын, уран-чеченин медреседип, уран номчулгага быжыг хандыкшылдыг болурунга ооредир.

-Уе-уеде тыва литературанын шиитпирлеп турганы хой айтырыгларын тыва чогаал эртемнин башкылаашкынында чаа чогаадыкчы, тывынгыр, ханы билии, хей-аът кирикчи

эрудициязы, бодунун улегерлиг чоруу-биле оореникчилернин дилеп тывар, сонuurгалдыг ажылдаарын чедип алыр.

5-11 класстарга тыва чогаал эртемнин утказы болгаш тургузуу.

Тыва литературанын чогаалдарын ооредирин дараазында чуулдерни барымдаалап шилээн:

-чогаалдарнын бедик идеялии, уран-чечени, амыдыралчызы, ооредиглиг, кижизидикчи ужурдузазы;

-тема аайы-биле хой талалы, тогулуг болушкуннарнын, амгы уенин амыдыралынын чуулдеринин, болушкуннарынын таарымчалы;

-жанрларнын, стильдернин хой янзылы;

-оореникчилернин хар-назынынга чогаалдарнын таарымчалы.

5-11 класстарга тыва чогаал эртемнин ооредиринин кол угланыышкыны, негелделери.

Аас чогаалы болгаш литература кижилернин медреселин сайзырадырынга, сагыш-сеткилин байыдарынга, аажы -чанын хевирлээринге, чоннун чаагай чанчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ооретпишаан, дараазында угланыышкынныг негелделерни салган:

-аас чогаалы болгаш литература тыва школаларда уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ыяап ооренир, башкылаар эртем;

-тыва улустун аас чогаалы болгаш литература Топ Азиянын болгаш оске-даа девискээрде чоннарнын литературалары-биле тудуш хожжуп, улусчу эстетиктиг принциптерге, реализмге ундезилеттингенин, уе-уеде тыва литературанын хой айтырыгларын, темаларын чогаалчы бурузу бодунун оскелерден ылгавырлыг уран-чечен аргалары-биле коргузуп турарын оореникчилерге билиндирер;

- тыва улустун аас чогаалы болгаш литературанын тоогузу нарын, оон оруунга шаптараазыннар частырыглар турган дээрзин чогаалчы бурузун ооредип тургаш оюп эртпези чугула;

-тыва чогаалдардан ангыда, Россиянын болгаш делегей литературазынын тыва дылче очулдуртунган чогаалдарын база оореникчилернин хар-назынынга, ниити деннелинге тааржыр чаа унгулээн чогаалдарны башкы сумелеп, кады сайгарар.

-бистин чурттун улустарынын, классиктиг болгаш акы-дунма хой националдыг литератураларнын байлак чуулдерин шингээтирип, литературлуг, интернационалчы, шыдамык, кээргээчел, дыннангыр, хундулээчел кижилер кылдыр озеринге идигни бээр

Өөрөдилге чылында шактарның хуваалдазы. Шактар саны: Шупту – 34 шак; неделяда – 1 шак. Кирилде – 1 Чогаал өөрениринге – 25 Чугаа сайзырадылгазы – 4 Чогаал теориязы – 2 Хыналда ажылдар – 1 Катаптаашкын - 1

10-гу класска торээн чогаал эртемнин допчузу

№	Программанын материалы	Ниити шагы	Эртемнин унезин билип алыры
1	Кирилде	1	1,2,8
2	Чогаал өөрениринге	25	1,2,3,4,5,6,7,8
3	Чугаа сайзырадылгазы	4	1,2,3,5,6,7
4	Чогаал теориязы	2	1,2,3
5	Хыналда ажылдар	1	1,2,3,7
6	Катаптаашкын	1	1,2
Ниитизи-биле		34ш	

Календарь- тематиктиг план. 10 класс, тыва чогаал, 34 шак

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуну	Тайыл
---	------------------	------	------	-------

			План-биле	Факт	быры
1	Кирилде кичээл. Эге сос	1	06.09		
2	С. К. Тока Намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Тоожукчу маадырнын эртем-билигже чуткулдуу, тура- сорукуту. (2-ги номдан эгелер)	1	13.09		
3	С. К. Тока «Араттын созу». Тыванын бурунгаар хогжулдези, тыва бижиктин тывылганынын дугайында романда чырытканы. (3-ку номдан эгелер)	1	20.09		
4	С.А.Сарыг – оол. Намдары болгаш чогаадыкчы ажыл – чорудулгазы. Философчу лириказы	1	27.09		
5	С.А. Сарыг – оолдун ынакшыл лириказы	1	04.10		
6	С.А.Сарыг – оол. Ангыр – оолдун тоожузу. Дилогиянын темазы, сюжет, композициязы. Ангыр – оолдун шаандагы Тывага амыдыралы (1-ги номдан эгелер)	1	11.10		
7	С.А.Сарыг – оол. Ангыр – оолдун тоожузу. Ангыр- оолдун чаа Тывага амыдыралы. Революстуг чаалап алышкыннарны камгалаар дээш демиселге Ангыр- оолдун киржип турары (2- ги номдан эгелер)	1	18.10		
8	С.А.Сарыг – оол. Алдын – кыс. Шулуглелдин кыска «намдары», темалары, идеялары. Тывага колхозтажышкыннын чоннун амыдыралынга, аажы – чанынга киирген чаартылгаларын шулуглелде коргускени	1	25.10		
9	С.А.Сарыг – оол. Алдын – кыс. Кол маадырнын даштыкы байдалынын болгаш сагыш – сеткилинин боттарынга толептии. Овур – хевирлер, дылынын уран – чечени	1	08.11		
10	Ч.с. Чогаадыг «Алдын-кыс – толептиг уруг». Частырыглар-биле ажыл	1	15.11		
11	ЧТ. Чечен чогаалдын кол-кол методтары.	1	22.11		
12	С.Б.Пюрбю. Намдары болгаш чогаадыкчы ажыл – чорудулгазы. «Чангыс сос дээш», «Куску сесерликке».	1	29.11		
13	С.Б.Пюрбюнун «Алды айнын дунезинде», «Чуртталганын аялгазы. Шулукте амыдыралда чаартылгаларнын темазын чырытканы».	1	06.12		
14	С. Б. Пюрбю. Уем болгаш уе – чергем дугайында. Тыванын революстуг хогжулдезинин дугайында чогаал.	1	13.12		
15	Хыналда ажыл.	1	20.12		
16	Частырыглар-биле ажыл. О.К.Саган- оол. Намдары болгаш чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы. Доспестер.Романнын идей- тематиктиг уг- шии. Агар- оолдун овур- хевири (1-20эгелер)	1	27.12		
17	О.К.Саган- оол. Доспестер. Аныяк зоотехниктин ажыл- херек аайы- биле будужу, амыдыралынга	1	10.01		

	кижизии, топтуу. Боражыктын омур- хевири (21-36 эгелер)				
18	О.К.Саган- оол. Доспестер. Романнын уран-чечени.	1	17.01		
19	Ч/с. Чогаадыг «Хеймер-оол - бистиң үживис». Ук чогаалга даянгат, Хеймер-оолдун омур-хевирин тургузар.	1	24.01		
20	Частырыглар-биле ажыл. И. У. Бадра. Намдары болгат чогаадыкчы ажыл- чорудулгаты. «Арзылан Кудерек». 1-ги кезээ.	1	31.01		
21	И. У. Бадра. «Арзылан Кудерек». 2-ги кезээ, 1-6 эгелери.	1	07.02		
22	И. У. Бадра. «Арзылан Кудерек». 2-ги кезээ, 7-14 эгелери.	1	14.02		
23	И. У. Бадра. «Арзылан Кудерек». 3-ку кезээ.	1	21.02		
24	Ч/С. Чогаадыг-тоожуушкун. «Арзылан Кудерек»	1	28.02		
25	С.О.Тамба. Намдары болгат чогаадыкчы ажыл-чорудулгаты. Дайын болгат амыдырал дугайында шулуктери («Мээн байым», «Амыдырал хеми». «Капитан Гастеллога»).	1	07.03		
26	С.О.Тамбанын кижинин ханы ынакшыл сеткилдери болгат кузелдери илереткен шулуктери («Аалдап четсе», «Созум утпа»)	1	14.03		
37	С.О.Тамба. «Амыргалаар». Эзим тоожузу.	1	21.03		
28	С.О.Тамба. «Амыргалаар». Эзим тоожузу. Тоожунун омур-хевирлери	1	04.04		
29	С.С.Сурун- оол. Чогаадыкчы намдары. «Ак-кок даглар», «Ак».	1	11.04		
30	С.С.Сурун - оол. «Тывалаар кускун». Романнын идеялиг утказы. Кол маадырын ын иштики делегейи	1	18.04		
31	«Тывалаар кускун». Чогаалдын уран-чечен дылы. ЧТ. Роман дугайында билиг.	1	25.04		
32	М. Б. Кенин-Лопсан. «Буян-Бадыргы».	1	02.05		
33	Ч.с. Чогаадыг «Тоогу билбес-тоорээр, торел билбес-турээр».	1	16.05		
34	Частырыглар-биле ажыл. Туннел кичээл. Катаптаашкын.	1	23.05		

